

Azerbaycan Türkçesi Batı Ağızlarında ve Deyimlerde Eski Türkçe Kelimeler

Old Turkic Words in Western Dialects and Idioms of The Azerbaijani Language

Venera MUSTAFAYEVA

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Azerbaycan

İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi İstanbul, Türkiye

Department of Turkish Teaching and Research Center, Istanbul Topkapi University, Istanbul, Türkiye

venusmno@gmail.com

Öz

Azerbaycan Türkçesinin en önemli dil zenginliklerini içinde barındıran ağızlar, yazı dilinde bulunmayan yüzlerle eski Türkçe kelimeleri farklı ses ve şekil özellikleriyle korumaktadır. Azerbaycan Türkçesi ağızları, köklü geçmişi ve bölgede yaşayan halkın sosyal yapısı nedeniyle oldukça zengin bir dil ve kültür çeşitliliğine sahiptir. Bu bağlamda, ağızlar, yalnızca dil açısından değil, kültürel bir miras olarak da önemli bir değere sahiptir. Yazı dili yaratıldığı zaman farklı ağızlardan farklı oranda kelimeler alınmaktadır. Azerbaycan Türkçesi yazı dili yaratıldığı zaman da Bakü ve Karabağ ağızları esas alındığı için günümüzde konuşulan Azerbaycan yazı diliyle Azerbaycan'ın Batı bölgesi ağızlarının hem gramerinde hem de kelime varlığında çok farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar ise şive ve ağızlarda olan eski dil özelliklerinin korunmasıdır. Bu sebepten de Azerbaycan Türkçesi Eski Türkçenin ve Oğuz ve Kıpçak dil grubunun özelliklerini kısmen de olsa yazı dilinde, daha çok ise konuşma dilinde hâlâ yaşatmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan yazı dilinde yer almayan ve yalnızca ağızlarda kullanılan kelimeler ön plana çıkarılmıştır. Yazı dilinde pek bilinmeyen ya da nadiren kullanılan, belirli bir bölge halkı tarafından bilinen ancak günümüzde unutulmaya yüz tutmuş sözcükler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme, bölgenin kültürel ve dilsel zenginliğini ortaya koyarak, yerel ağızların önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu kelimeler (Tanrı, ini, güncülük, çigan, anarı, küy, suçig, irak, öğne, ağ, körk-görklük, yalın, yeg, yağ, yiye, yıgnak, yalaf-yalaf, yazı, bildir-bildir, bayımak, batman, beniz, boran, alçak, ağ, alçak, ongand, götin-götin gitmek, göygü, sıgtamak, biti, pay ülüş, öğne,). Çalışmada incelenen kelimeler "Orhun yazıtları", "Dîvânu Lugâti't-Türk", "İbni-Mühenna Lûgati", "Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak", "Kitabi Dede Korkut Hikayeleri"nden verilen örneklerle karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada ağızlarla birlikte, Azerbaycan Türkçesinin gelişim sürecine de değinilmiş, Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarının genel özelliklerinden ve söz varlığından bahsedilmiştir. Çalışmanın amacı Azerbaycan Türkçesi ağızlarında korunan eski Türkçe kelimelerin unutulup kullanımdan düşmeden yazıya aktarılmasını sağlamak ve gelecek nesillere aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Azerbaycan ağızları, eski Türkçe kelimeler, deyimler

Abstract

The dialects, which contain the most important linguistic riches of the Azerbaijani language, preserve old Turkic words with different sound and shape features, with faces that do not exist in the written language. In addition to being the region where the Western group dialects of the Azerbaijani language are most preserved, its historical geographical features and language structure are most preserved, it is also one of the rich dialect regions in terms of its deep-rooted history and the structure of the people living in the region. As it is known, dialects are important building blocks of written language. When a written language is created, words are taken from different dialects in different amounts. Since the written language of Azerbaijani was created on the Baku and Karabakh dialects, there are many differences in both the grammar and vocabulary of the Azerbaijani written language spoken today and the dialects of the Western region of Azerbaijan. These differences are the preservation of old language features in dialects and dialects. For this reason, the Azerbaijani language still preserves the characteristics of old Turkic and the Oghuz and Kipchak language groups, at least partially in its written language and mostly in its spoken language. In this study, words that are not included in the Azerbaijani written language and are used only in dialects are prioritized. Some words that are unknown or not frequently used in the written language, that are known only by the people of a certain region and are now about to be forgotten, have been examined. These words (Tanrı, ini, güncülük, çigan, anarı, küy, suçig, irak, öğne, ağ, körk-görklük, yalın, yeg, yağ, yiye, yıgnak, yalaf-yalaf, yazı, bildir-bildir, bayımak, batman, beniz, boran, alçak, ağ, alçak, ongand, götin-götin gitmek, göygü, sıgtamak, biti, pay ülüş, öğne,) still retain their original meanings, as in "Orhun Inscriptions", "Dîvânu Lugâti't-Türk", "İbni-Mühenna Lûgati, Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak", "Kitabi Dede Korkut Stories". It has been preserved in spoken language and idioms with the same or little phonetic change. This study aims to ensure that the old Turkic words preserved in Azerbaijani dialects are written down and transferred to future generations before they are forgotten and fall out of use.

Keywords: West Azerbaijani dialects, old Turkic words, idioms

Geliş Tarihi/Received 09.05.2024
Revizyon/Revision 24.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted 20.08.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Mustafayeva, V. (2024). Azerbaycan Türkçesi Batı Ağızlarında ve Deyimlerde Eski Türkçe Kelimeler. *Turcology Research*, 81, 470-481.

Cite this article

Mustafayeva, V. (2024). Old Turkic Words in Western Dialects and Idioms of The Azerbaijani Language. *Turcology Research*, 81, 470-481.

Giriş

Azerbaycan bölgesi İpek Yolu üzerinde bulunduğu için XI. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya yönelen göç hareketlerinin önemli merkezlerinden olmuş ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Oğuzlar diğer adları ile Türkmenler, Selçuklu İmparatorluğunun kurucuları olarak, Maverünnehir'den hareketle Akdeniz kıyılarına kadar gitmişler ve geniş imparatorluğun muhtelif yerlerine dağılmışlar. Bu arada onlardan ehemmiyetli kollar da Azerbaycan'a gelip bu ülkede yurt tutmuşlardır. Aynı zamanda Melikşah'ın ölümünden sonra Azerbaycan Irak Selçuklu eyaletlerinden biri olmuştur. Bu devletin kurucuları ise Türkmenlerden daha çok diğer Türk kavimlerine mensup Memlûkler'den oluşmaktaydı. (Sümer, 1957: 429-430).

Bu bölge nüfusunun büyük çoğunluğu sadece Oğuzlardan değil de göçler ve savaşlar sebebiyle bu bölgeye göç eden farklı Türk boylarının bakiyelerinden oluşmaktaydı. Batı Türkçesinin Oğuz dil grubuna ait olan Azerbaycan Türkçesi konuşma dili olarak 9. ve 10. yüzyıldan başlayarak geniş bir alanda kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da bulunan Arap seyyahlardan biri olan İbn Hövvel şöyle der: *"Ben bunu kendim birçok şehirlerde bulunana kadar inkâr ettim, her şehrin Azerbaycan ve Fars dilleri dışında kendi dilleri vardır."* (Azerbaycan Tarihi, 1958: 187). Bu bilgiden yola çıkarak Azerbaycan Türkçesinin konuşma dili olarak eski bir tarihi köke dayandığını söyleyebiliriz. Dede Korkut Araştırmacısı Ezizhan Tanrıverdiyev "Kitabi-Dede Korgud" ve Gerb Lehcesi" adlı çalışmasında Dede Korkut Hikayelerinin dil özelliklerinin daha çok Azerbaycan'ın Batı ağızlarının, özellikle Kazak-Borçalı dil özellikleriyle benzerliğinden bahsetmektedir. (Tanrıverdiyev, 2002: 3). Azerbaycan'ın Güney ağızlarının Güney Azerbaycan'da, Batı ağızlarının ise Türkiye, Gürcistan ve Irak'ta da konuşulan Türk lehçelerinde korunduğunu görmekteyiz. (Gemberova, 2017: 3).

Azerbaycan dili, tarihsel olarak iki önemli tarihî döneme ayrılmaktadır: Birinci dönem yazıya kadarki dönem- konuşma dili, (12. yüzyıla kadar) ikinci dönem yazılı ebedî dilin (13. yüzyıl ve sonraki dönem) olduğu dönemidir. (Azerbaycan Edebi Dili Tarihi 8).

13. yüzyıldan önce Azerbaycan'da Arapça ilim dili olarak, Farsça da şiir dili olarak yaygındı. Azerbaycan'da Farsçanın etkisi büyük olduğu için Fars dilli edebiyat gelişmekteydi. Fakat yerli halk kendi dilinde konuşmaktaydı. İlhanlılar bölgeye gelişi dil çeşitliliğini ortaya çıkarsa da Türkçe üçüncü dil olarak kullanılmaya başladı. (Azerbaycan Edebi Dili Tarihi, 2007: 16-17).

Ahmet Caferoğlu, *Eski Türk Dili Tarihi* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: Azerbaycan halkının ve dilinin teşekkülü Moğol istilasından sonralara tesadüf etmektedir. Bölgeye yoğun Türk göçünün ardından İran baştan başa Türk yurdu olmuş, bölgede karışık bir Türk ulusu oluşmuştur. Aynı zamanda İlhanlılar sarayında Farsça ve Moğolcanın yanı sıra Türkçenin Selçuklularda olduğu gibi resmi dil olarak kullanılması sağlanmıştır. *"İlhanlılar devri Azerbaycan'ın Türk etnik teşekkülünde, şüphesiz, Orta-Asya'dan gelme birçok Türk uruk ve boylarının da mühim rolleri olmuştur. Buraya, Orta-Asya tarihinde mühim bir mevkii olan Harezmden, Kanglı'lardan geldiği gibi, Türkmen, Kıpçak vesaire gibi diğer Türk boyları da gelip yerleşmişlerdir."* (Caferoğlu, 1984: 144-145). Özellikle Azerbaycan'ın Batı bölgesi iklim şartlarından ve coğrafi konumundan dolayı karışık Türk boylarının Oğuz ve Kıpçak grubu (bölgede çok sayıda Kıpçak grubu boy adlarından oluşan Kazak, Karahanlı, Tatar gibi yer adları bunu ispatlar niteliktedir) halkların yerleştiği önemli bölgelerdendir.

Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri* eserinde Azerbaycan Türkçesinin gelişim sürecinden bahsetmektedir: *"XIII. yüzyıldan itibaren Azeri Türkçesini, edebî ve millî bir dil olarak kullanan Hasanoğlu, Kadı Bürhaneddin (1344-1398) İmâdeddin Nesimî gibi devir açan şairler, Azerî edebiyatına tamamıyla yeni bir merhale kazandırmışlardır."* (1988: 61).

Azerbaycan sahasının ilk yazılı örneğini 13. yüzyılda yaşamış İ. Hasanoğlu'nun gazeline, daha sonraki dönem örnekleri ise Kadı Bürhaneddin'nin (13-14.) İ. Nesimî'nin (14-15.), Şah İsmayıl Hatayî'nin (15- 16.) Fuzulî'nin eserlerinde (16) görüyoruz.

Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri yanında Horasan'dan Anadolu'ya, Kafkaslardan Bağdat'a kadar çok geniş bir sahada, XIV. asırdan beri hâkim olan Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı ve Çağatay Türkçeleri kadar güçlüdür. (Köprülü, 1989: 14).

XV.- XVI. Yüzyıllar Şah İsmail-i Safevî Azeri Türkçesini devlet ve edebiyat dili seviyesine çıkardı. Şah İsmail *"Hâtâî'nin sarayı, bir nevi Azerî kültür ocağı haline getirilmiştir. Müzik, ressamlık, mimarlık, tezhipçilik ile beraber tezkirecilik"* de bu devirde gelişmeğe başladı. (Caferoğlu, 1988: 62).

Bu dönemin en parlak alimleri arasında yer alan İbn-i Mühenna'nın eserinde de bu karışık Türkçe örnekleriyle birlikte Türkmen'ce ve Azerbaycan'ca kelimelere yer vermesi bu kanıyı göstermektedir. (Caferoğlu, 1984: 145)

Bu dönem Oğuzların İran üzerinden Azerbaycan, İran, Irak ve Anadolu'ya hareketi edebiyat ürünlerinin de bu bölgelerde yayılmasına sebep oldu. Tahsin Bunguoğlu Azerbaycan bölgesindeki örneklerden bahsederken *"Oğuzca'nın yazılı örneklerini ancak 13. Yüzyılda Anadolu'da buluyoruz."* demektedir. (Banguoğlu,1960: 24). Fakat Ahmet Bican Ercilasun bu fikri daha geniş anlamda ifade ederek, Oğuz yurtlarının bulunduğu bölgeleri göstermiştir. *"Batı Türkçesi yazı dili, 13. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına dek Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı dili olarak kullanıldı."* demektedir. (Ercilasun, 2019: 429). Ahmet Caferoğlu Türk dillerinin oluşumunu dönemlere bölerek şu şekilde açıklıyor:

"Beşinci Orta Türkçe devresini Orta Asya Türk urukları edebî şivesi için "Müşterek Orta-Asya Türkçesi" adını verdiğimiz Türkçe ile, Selçukluların ve Osmanlıların hakimiyet kurdukları sahalardaki "Müşterek Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi adlandırdığımız muhtelif edebî şiveler teşkil etmektedir. Siyasi tarih bakımından bu devre, bir taraftan Karahanlılar, Selçuklar, Moğollar, diğer taraftan da ilk Osmanlılar devri ile Azerbaycan sahası içerisine almaktadır." (Caferoğlu, 1984: 52-52).

Klasik Azerbaycan Türkçesi 16.yüzyıldan 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür, bu dönemde Said Tebrizi- Qövsü Tebrizi (17), Vagif ve Vidadi (18.), Axundov (19-20) gibi şair ve yazarlar fars şiiri etkisi altında olsalar da halk diline yakın eserler yazarak günümüzde konuşulan Azerbaycan Türkçesinin alt yapısını oluşturdular. Günümüz Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olarak yaranması 1930 yıllara kadar sürmüştür. Çünkü 1937'ye kadar "Azerbaycan diline Türk dili, Rusçada yazılan eserlerde ise "Tatar dili", "Kafkas Tatarlarının dili" denilirdi.

Afat Gurbanov'a göre "Azerbaycan'ın modern ulusal dili iki kola ayrılmıştır: 1) edebi konuşma veya edebi dil, 2) edebi olmayan konuşma veya konuşma dili." (Gurbanov, 2019: 20). Bu yazı dili ile konuşma dili aslında farklı bir değil, fakat edebi dil üzerinde işlenmiş belli bir kurala uydurularak harmanlanmış bir dil, konuşma dili dediğimiz ağızlar ise dilin ham yani işlenmemiş halidir. Türk dillerinin ortak söz varlığı ağızlar da daha çok korunduğu için, bunların dikkatle öğrenilmesinin Türk dillerinin kendi öz ve akraba olmayan dillerle ilişkilerin öğrenilmesi açısından önemlidir.

Dil üzerinde araştırmalar yaparken sadece kelime ve ses bilgisi değil, dil aynı zamanda tarihsel bir süreç olarak da değerlendirilmektedir. İgnas Künos'un söylediği gibi "Dil halka mahsustur ve bu yüzden halkın tarihi ile bağlantılıdır." (Künos, 2011: 113)

Her bir dilin edebi dili kadar onun şive ve ağızlarının da araştırılması önem arz eder. "Dünyanın her dilinde olduğu gibi diyalektler Türk dillerinde de vardır. Diyalekt dediğimiz ayrı bir dil sayılmayıp bir ağacın bir dalı, ana dilin çoktan ayrılmış gurbetlere düşmüş çocuğu gibidir." (Axundov, 1979: 120). Ağızlar, Azerbaycan Türkçesi'nde Diyalekt olarak adlandırılmaktadır. Azerbaycan'da ağız araştırmaları 1920'li yıllardan başlatılmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin hakimiyeti dönemde Azerbaycan dili ile ilgili kararname kabul edilmiş ve Latin harfine geçilmesi ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır.

Azerbaycan Ağızları üzerine ilk bilimsel çalışma 1839 yılında Mirza Kazimbey'in Kazan Üniversitesi'nde hazırladığı "Gramatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka" adlı çalışmayla başlatılmıştır. Bu çalışmada Kazimbey, Derbent ağızı ile Azerbaycan Türkçesi edebi dilini karşılaştırmıştır. Azerbaycan dili ağızları üzerine Avrupa'da yapılan ilk çalışma Alman araştırmacı Karl Fol'un, 1903 ve 1904 yıllarında Almanya'da yayımlanan "Azerbaijanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen" adlı makalede Güney Azerbaycan, özellikle Tebriz ve çevresindeki ağızlar üzerine olmuştur (Şireliyev, 2008: 15). Daha sonraki çalışmalar Sovyetler döneminde devam ettirildi. N. Aşmarin'in öncülüğünde "Azerbaycan Türk Xalq Şiveleri Lüğati" adlı çalışma yayınlandı. 1945 yılında Azerbaycan'da Bilimler Akademisi bünyesinde Dil Enstitüsü yaratıldı. Bu dönemden sonra ağız çalışmalarına ilgili kapsamlı çalışmalar yürütülmeye başlatıldı. Bu çalışmalar Lehçe araştırmaları, lehçe sözlüğünün hazırlanması, diyalektoloji atlasın hazırlanması gibi üç başlık altında yürütülmeye başladı.

Türk dilleri içerisinde ilk olarak yayımlanan "Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası" ağız çalışmaları açısından önemli bir eserdir. Atlas, 43 harita- fonetik, 31 harita-morfolojik, 4'ü sentaktik, 50'si leksik haritadan oluşur. (Teymurlu, 2010: 194).

Genellikle yeni yazı dili yaratıldığı zaman farklı şive ve ağızlar da olan eski dil özelliklerinin korunmasına özen gösterilir. Fakat siyasi ve coğrafi sebeplerden dolayı bazen kültür merkezleri ve başkentlerin değişimi edebi dili de etkilemiştir. "Azerbaycan edebi dili XIII-XIV yüzyıllarda Şirvan ağızına, XV-XVII yüzyıllarda Tebriz yöresi ağızlarına, XVIII yüzyılda Karabağ ağızına, XIX- XX yüzyıllarda ise bütün ağızların ortak olarak kullanıldığı bölge olan Bakü ağızlarına göre şekillenmiştir." (Memmedov ve Axundov, 1966: 286).

Azerbaycan edebi dilinin fonetik ve sözcük bilgisi normlarının oluşmasında tüm lehçelerin rolü olsa da dilbilgisi özellikleri batı grubunun morfolojik normları ile daha çok uymaktadır, özellikle Karabağ ağızlarının dil özelliği korunmuştur. (Gaziyeva, 2003: 104, 129). Memmedeli Şireliyev'e göre, edebi dil yaratılırken, Bakü ve Şamaki ağızlarının özellikleri baz alınmış. Güney Azerbaycan Türkçesi için Tebriz ağızları, Kuzey Azerbaycan için Şirvan- Şamaki ağızlarının başlıca özellikleri Sovyet öncesi dönemin yazılı edebiyat diline yansdığı için ön plana çıkmıştır. (Şireliyev, 2008: 83)

Azerbaycan ağızlarının tasnifi tarihi coğrafi özellikler baz alınarak yapılmıştır. Azerbaycan ağızları; Batı, Doğu, Kuzey ve Güney olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Kuzey grubunda Nuha (Nuxa veya Şeki), Zakatala ve Gah (Qax) ağızları yer almakta, Batı grubu ağızları derken özellikle Karabağ, Kazak, Gence ve Ayrım ağızları, Güney grubu ağızlarına Nahcivan (Naxçıvan), Ordubad, Tebriz ve Yerevan (İrevan) ağızları, Doğu grubu: Bu gruba, Guba (Quba), Bakü, Şamahı (Şamaxı), Muğan ve Lenkeran ağızları olarak ayrım yapılmıştır. (Şireliyev, 2008: 19).

Azerbaycan Türkçesi Batı Ağızlarındaki Eski Türkçe Kelimeler

Batı grubu ağızları Karabağ, Tovuz, Kazak, Şemkir, Gedebeş-Gence ve Ayrım ağızları dışında Batı Azerbaycan şimdiki Ermenistan sınırları ve Gürcistan sınırları içinde bulunan bölgelerin de dil özelliklerini içinde barındırmaktadır.

Gürcistan sınırında bulunan Borçalı bölgesi Azerbaycan'ın en eski topraklarından. Azerbaycan'ın Gazah ilinden Sınık [Kırık] Köprü ile ayrılan Borçalı tarih boyunca sındırılamamış, sindirilememiş, kendi kültürünü yaşatmayı başarmıştı. (Bayrambay, Sadıklı, 2024: 12). Günümüzde Ermenistan sınırları içinde yer alan tarihi Azerbaycan toprakları olan Göyçe mahalı da benzer kaderi yaşasa da, Gürcistan sınırları içinde çok sayıda Azerbaycan Türkleri yaşamaya devam etmektedir fakat Ermenistan sınırı içinde yer alan topraklarda Azerbaycanlılar yaşamamaktadır.

İbrahim Bayramov, “Qerbi Azərbaycan Şivelerinde Kadim Sözlər” adlı çalışmasında “Çemberek, Karvansaray, Basarkeçer, Böyük Qarakilse, Dağ Borçalısı (Calaloğlu, Kalinino), Barana, Ağbaba, Quqark bölgesinin Azərbaycan ağızlarının batı ağızlarının özelliklerini, Dereleyez, İrevan, Zengibasar, Qarakilse (Sisyan), Meğri, Qafan bölgelerinin ise güney ağızları özelliklerini taşıdığını örneklerle anlatmaktadır. (Bayramov, 2015).

Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızları eski Türk kökenli kelimeleri koruması ve Türk dillerinin zengin gramer özelliklerini yansıtmaları açısından seçilir. Bu bölgenin dil özellikleri incelendiğinde yazı dilinde kullanım alanı daralan veya dilde artık kullanılmayan çok sayıda eski Türk kökenli kelimelerin bölge yöresinin tamamında aktif ve günlük konuşmada kullanıldığı tespit edilmiştir. Bilindiği üzere diyalektler (ağızlar) şehir merkezlerinden ve gelişimden uzak kaldıkları için onlarda değişim ve yenilenme süreci edebi dile göre daha pasif ilerlememektedir. Bu yüzden yazı dilinde kullanılmayan çok sayıda kelimelerin bazıları eşanlamlı veya ikilemeler şeklinde günümüzde de kullanılmaktadır. Ağızlar yazı dilinden farklı olarak eskileri korumaya daha açıktır. Kelimelerin tarihi gelişim süreçlerinde de değişime maruz kalan bir kelime yeni anlamıyla beraber bazen eski kelimeyi de anlamıyla beraberinde taşımıştır ki, bu örneklerden “Cadu-biti”, “pay-ülüş veya pay-pülüş” kelimelerini gösterebiliriz.

Lehçeler ve ağızlar, edebi dilin söz varlığındaki değişikliklere karşı dayanıklıdır. Bu yüzden tarihsel olarak edebi dilde kullanılan suç “günah”, ağ “kalkmak”, al “aldatma”, ay “söylemek”, baba “ata”, sayru “hasta”, yazı “çöl” vb. kelimeler modern Azerbaycan Türkçesinde kullanılsa da bu kelimeler farklı bölgelerin ağızlarında işlevselliğini korumuştur. (Memmedli, 2019: 11).

Eski Türk kökenli kelimeleri tespit etme açısından ağızların araştırılması Türkoloji ilmi bakımından önemlidir. Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarının gramer özelliklerine baktığımızda hem kelime ve söz varlığı Oğuz dil grubunda yer alan Türk, Türkmen ve Gagauz diline has özellikleri kendisinde barındırmaktadır.

“Oğuz boylarıyla Kıpçaklar çok eski çağlardan beri komşu, hatta karışık yaşamışlar.” (İnan,1953: 53). Oğuz dil ailesine ait olan, Azerbaycan Türkleri yaşadığı bu karışık coğrafi konumundan dolayı daim farklı halklarla iç içe olmuş ve bu durum onun hem kültürünü hem de lügatini etkilemiştir. Bu sebeple Azerbaycan dili sadece Oğuz dil özelliklerini değil, diğer Türk dil ailelerinin de dil özelliklerini taşıyor. “Dilimizde dar çerçevede kullanılan birçok kelimelerde eski Türk dillerinin özelliklerini koruduğunu görüyoruz.” (Bayramov, 2011: 15). Özellikle akrabalık bildiren kelimelerde bu benzerlik daha çok korunmuştur. “Aba” veya “Apa” kelimesi bu örneklerden biridir. Orhun Yazıtlarında “Kişi oğlunda üze **eçüm apam** Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş.” Burada “Apa”-ecdat, büyük baba anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1999: 32, 85). Dîvânü Lugâti’t-Türk’te bu kelime “Aba” anne anlamında verilmiştir. (Atalay, 1986, 1: 11), Kitabü’l-İdrak Li Lisânü’l-Etrak” Lügatinde bu kelime “valide, nine” anlamında gösterilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 1) Bu kelimenin benzerine Tuva dilinde “ava” şeklinde anne anlamında karşılaşıyoruz. Azerbaycan’ın batı ağızlarında bu kelime Gedebey ağızında “büyük anne”, bazı yörelerde “baba” anlamında, Tovuz ağızlarında “abba” baba anlamında geçmektedir. Azerbaycan Ağızları Sözlüğünde bu kelimenin (Gedebey, Guba, Ordubad, Zengilan, “aba” baba anlamında, (Şemkir, Cebraylı, Gax, Tebriz) yörelerinde anne anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 11). Oğuz grubu dillerinde “b-p” ünsüz değişimi ve ses yumuşaması yaygın görünen bir gramer özelliğidir.

Damat anlamında kullanılan *küreken* ve *yezne* kelimesi ağızlarda “göy ve güyey” şeklinde geçer. Azerbaycan Diyalektoloji Atlasında bu kelime, “*küreken, göy, güyey, ve yezne*” kelimeleri ile eş anlamlı olarak verilmiştir. Bunlardan “*küreken*” ve “*yezne*” yazı dilinde kullanılmaktadır. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası, 1990: 188). Fakat batı ağızlarında “göyi” veya “göy” kelimeleri kullanılır. “*Göy ele bil adamın oğludur.*” -*Damat kendi oğlun gibidir* anlamındadır. Gedebey ve Tovuz ağızlarında yaygındır (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 186-187). Güney grubu ağızlarında “Giyev veya giyov” şeklinde kullanılmaktadır. Türkmencede de damada “giyov” denilmektedir. Bu kelimelerin benzerleri Kıpçak grubu Türk dillerinden olan küyeu (Kazakça), küdee (Tuvaca), küyöö (Kırgızca) da vardır. Kelimenin eski versiyonunu Dîvânü Lugâti’t-Türk sözlüğünde görüyoruz. “Küdegü- güveyi, damat anlamında görüyoruz.” (Atalay, 1986: 3: 12, 166). İbni-Mühenna Lûgati’nde bu kelime aynı anlamda güyeg- güveyi, damat şeklinde varlığını korumuş. (Battal, 1934: 32). Kitabı Dede Korkut hikayelerinde “Kül depeçük olmaz, güyegü oğul olmaz.” (Ergin, 1997: 2, 74). Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında “Göy” güyegü veya damat anlamı dışında iki farklı anlamda varlığını koruyor. “Göy- 1. kal, yetişmemiş meyve, 2. Cimri, pinti, 3.göy-damat anlamında. Göyden oğul olmaz- Damattan oğul olmaz” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 186-187).

Tüm dillerde kalıplaşmış kelime toplusu olan deyimler ve metaforik ifadeler yüzyıllar geçse de varlığını korumakta devam ediyor. Z. Q. Uraksinin tabiriyle söylersek “*Deyimlerde artık tek başına kullanılmayan, eskimiş veya kaybolmuş leksik element ve formlar çok korunmuştur. Ama onlar bir dilde kaybolurken, diğer bir dilde korunur ve aktif bir şekilde görev yapar.*” (Uraksin, 1981: 248). Kalıplaşmış bu ifadelerin bazıları eski anlamlarından uzaklaşmış yeni anlamlar kazanmıştır. Fakat bu anlam daralması deyimlerin metaforik gücünü yok edememiştir. Kalıplaşarak yaşayan deyimlerden “*bağrı kana dönmek*” - kalben birisine üzülmek anlamında, “*al dile tutmak*” - aldatmak, kandırmak (al –hile, aldatma anlamında DLT) “*başına qaxmaq*” - yaptığı iyiliği insanın yüzüne vurmak (kakakmak, hafifçe vurmak anlamında DLT de kullanılmıştır). “*el çatmaz, un yetmez*” -ses ulaşmaz, uzakta olan ve fazla irtibat olmayan bir kişi için kullanılır. Ün kelimesi–ses, ün, san anlamlarındadır (Atalay, 1985: 2: 118). “Kulağım çaldı”- söz kulağıma ulaştı (burada çalınmak, kulağa ulaşmak anlamındadır) (Hacızade, 2013: 104, 108), “baxtın yüyreg olsun” - şansın, bahtın güzel olsun anlamındadır. *Yüğrük- iyi koşan, iyi yürüyen, “yüğrük bilge-erdemli, kabiliyetli, kavrayışlı bir bilgine derler* (Atalay, 1985: 1: 38).

Alçak- iyi, iyi huylu ve kötü

Dîvânu Lugâti't-Türk'te "alp yağıda alçak çoğıda-yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli olur." (Atalay, 1985: 2: 118). *Dede Korkut hikâyelerinde "Alçak yerde yapılbudur Tanrı evi Mekke görklü"* burada ki alçak kelimesi kutsal yerde, iyi bir konumda anlamını ifade ediyor. (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 21) *Alçak* kelimesi *Dede Korkut hikâyelerinde* iki anlamda kullanılmıştır. "*Benden alçak kişileri al otağa, kızıl otağa kondurdu.*" (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 24) Burada iyi olmayan, hak etmeyen anlamında kullanılmıştır. Azerbaycan dilinin batı ağızlarında *alçak* kelimesi her iki anlamını korumuştur. "*Urustamin çok yaxşı xasiyeti var alçak adamdır-Rüstem iyi huyludur, iyi insandır- onlar çox alçak insanlardır- çok kötü niyetli insanlardır.*" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 21)

Anarı - o taraf, yan taraf, karşı

"Garu" yön gösterme ekidir ve Göktürk metinlerinde sık sık karşımıza çıkıyor. *Anarı* –ona doğru, ona karşı anlamında kullanılmıştır. Zamanla bu ek *naru* şekline dönüşmüştür. "Angaru sülemeser kaçan neng erser ol bizni, kağanı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaçan neng erser ölüreçe kök- Ona karı ordu sevk etmezsek, ne zaman bir şey olsa o bizi, kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa öldürecektir." (Ergin, 1999: 102) *Dîvânu Lugâti't-Türk Lügatinde* bu kelimenin "Anğar bir ok tegdi- ona mirastan bir pay düştü" anlamında kullanılmış şekli verilmiştir. (Atalay, 1985: 1: 48) *Dede Korkut hikâyelerinde* de aynı kelimeyle karşılaşıyoruz. "Ne gelürse benim sağırma gelsün-deyü elin götüne urur, yönin anarı, sağrısın erine döndürür." (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 23)

"*Anarı*" kelimesi- o taraf, yan taraf, karşı anlamında kullanılıyor. "*Anarı dur*" Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında bu kelime *anarı*, *anırı* şeklinde de aynı anlamda hâlâ kullanılıyor. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 4)

Ağ –servet

Bu kelimenin 1. mal servet, hazine, varlık, 2. beyaz ipek sofra örtüsü 3. Ağ-iki bacak arasındaki boşluk, 4. ağ- yukarı çıkmak gibi anlamları var. *Orhun abidelerinde "ağı-hazine, mal, servet, altın ve gümüşle sırmalı ipek"* anlamlarında kullanılmıştır. "*Irak erser yablak ağı birür- uzak ise kötü mal verir.*" (Ergin, 1999: 90) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* bu kelimenin "ağı- ipek kumaş (altın ve gümüşle sırmalı)" (Atalay, 1985: 1: 81). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* bu ağı şeklinde varlığını korumuştur. "*Ağı-ibrişim giyim, ipek elbise*" anlamında kullanılmıştır. (Battal, 1934: 7) Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında bu kelime "*ağ şeklinde mal, servet hazine anlamında ve beyaz ipek sofra örtüsü* anlamlarında kullanılmıştır. "Adamın ağın, kızılın alıllardı elinden- kişinin malını, altınını elinden almışlar" 2. "Qızım ussulun ussune ağ sal- kızım masanın üzerine beyaz masa örtüsü sal" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 13). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* *ağ* kelimesi *iki bacak arasında boşluk* anlamında kullanılmıştır. "yüz at mening ağdın keçti- bacaklarımın arasından yüz at geçti" (Atalay, 1985: 1: 80). Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde "iki bacak arasındaki pantolonun genişliği" anlamında ve *ağ -yukarı çık* anlamında karşımıza çıkıyor. (Caferoğlu, 1931: 1). Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bu kelime *bacak arasındaki boşluk ve pantolonun, iç çamaşırın ortası* anlamındadır. "Ağını arala- iki bacağıın arasını aç, gedenin şalvarının ağı cırlılıf- çocuğun pantolonunun bacak arası yırtılmış." (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 13). Diğer anlamı olan *ağmak- yukarı çıkmak, yayılmak* "heyvanlar dağa ağdı- hayvanlar dağa yayıldı", "ağnamak- yerinde durmamak" anlamını korumuştur.

Batman- 1. ağırlık ölçüsü anlamında, 2. saygıdeğer

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde "Bir batman et" nesnenin kilosu anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1: 444) *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "bir nevi ağırlık ölçüsüne" eski ve umumi bir Türkçe sözdür. (Battal, 1934: 17). *Dede Korkut hikâyelerinde* "Tanrı Ta' âla bize bir batman oğul virmez nedendür?" "Her atanda on iki batman taş atar idi.", "batman-altı okkalık veya sekiz kiloluk ağırlık ölçüsü anlamında ağırlık ölçüsü anlamında ve ağır, saygıdeğer anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 2004: 80, 81, 107) Batman kelimesi Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da Dede Korkut'ta kullanılan anlamını korumuştur. *Ağır otur, batman gel ve üzüne bir batman darı döksen birisi de yere düşmez-yüzünde çiçek bozuğu* ola kişi için söylenilir.

Bay- zengin

Orhun abidelerinde "Bay" kelimesi zengin anlamında kullanılmıştır. "*Çıgan bodunug bay kıldım- Fakir milleti zengin kıldım*" (Ergin, 1999: 74). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "bay -zengin" anlamında kullanılmıştır" (Battal, 1934: 17) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* "bay" kelimesi – zengin, bayımak kelimesi zengin olmak anlamlarında kullanılmıştır. "Kırk yılda tegin bay çıgay tüzlinür-kırk yıla değin zengin, yoksul bir olur." (Atalay, 1985: 1: 349) Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde bay- zengin anlamında verilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 16). *Dede Korkut hikâyelerinde*, "Allah Allah dimeyince işler oñmaz;, Kadir Tañrı virmeyince er bayımaz." (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 19) Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında *Bayımak- zengin etmek ve mutlu etmek* anlamlarında kullanılmıştır. "Seni görüm balaların bay olsun- çocukların mutlu olsun", "İşleyip bizi bayındıracaksan- Çalışıp bizi zengin edeceksin" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 44).

Bıldır bıldır- durmadan akan gözyaşı veya mecaz anlamda sesli akan gözyaşı

Dîvânu Lugâti't-Türk'te "Taş kudhuğta tüşti buldur-buldur etti- taş kuyuya düştü güldür güldür etti." (Atalay, 1985: 1: 456). *Dede Korkut hikâyelerinin* dilinde *iri göz yaşı damlası; tane tane göz yaşı* anlamındadır. Muharrem Ergin, *Buldur buldur* kelimesi üzerinden Dede Korkut'ta geçen tekrarların bugünkünden farksız olduğunu, eserin Eski Anadolu ve Azeri hususiyetlerine dahil olduğunu söylemektedir. (Ergin, 1997: 61, 470) "Oğlan böyle digec buldur buldur gözinin yaşı revan oldu." (Ergin, 2004: 107). Bıldır-bıldır- damla damla, durmadan akan gözyaşı anlamında kullanılmıştır. Bugün de Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında bu kelime aynı anlamını korumaktadır. "Gözlerinnen bıldır bıldır yaş tökme-Gözlerden damla damla yaş akıtma" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 54). *Dede Korkut hikayelerinin* dilinde ve Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında aynı anlamda kullanılan bu kelime ilk anlamından uzaklaşmamıştır.

Beniz- yüz surat

Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında bu kelime "bet bengizi ağarmak", "Beti bengizi ağarmak"- yüzü beyazlamak, korkan kimse için söylenir. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* "*Mengiz*" -beniz, yüz ve yüz rengi anlamlarında verilmiştir. "Kara mengiz kızıl yüz-esmer beniz, pembe yüz", "Anıñ mengzi agdı- onun rengi değışti" (Atalay, 1985: 1: 60, 65). *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* eserinde "meniz"- beniz, yüz anlamındadır. (Caferoğlu, 1931: 58). Azerbaycan Deyimler kitabında da "Benizi ağarmak" benzi uçmak, heyecandan rengi sararmak, "Benzi solmaq" anlamında verilmiştir. (Altaylı, 2005: 112).

Boran- kar, keskin soğuk, don

Orhun abidelerinde, *boran* kelimesinin ilkin versiyonuyla karşılaşırız. *Bor* şeklinde kullanılan bu kelime boran, fırtına anlamını ifade eder. "Türgiş kağan süsi otça borça kelti-Türgiş kağanın ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi." (Ergin, 1999: 74). *Dede Korkut hikâyelerinin* dilinde de boran kelimesi "Yer kar, gök boran" buz tutmak, don, keskin soğuk anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1997: 2) Azerbaycan Türkçesinde bu kelime "Kar-borana düşmek- çığa düşmek" anlamında da ikileme şeklinde dar bir kullanım alanında korunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da varlığını korumaktadır. "Kallar çölde qalif borannıyftır- Yetişmemiş meyveler dışarda kalıb donmuş" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 61).

Böğürmek-bağırarak

Dîvânu Lugâti't-Türk'te "müngremek — böğürmek mañramak" bağırarak, anlaşılmaz bir biçimde yüksek sesle bağırma anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1986: 3: 403) *Dede Korkut Hikayelerinin* dilinde *bögür- böğürmek, böğüre böğüre ağlamak, bağıra bağıra ağlamak* anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1997: 57). "Kadın ana karşıma alup ne böğürürsin?", (Ergin, 1997: 108). Azerbaycan Batı ağızlarında bu kelime *bögüre büğüre ağlamak* benzer anlamda kullanılmıştır. Fakat bağırarak konuşan bir insana benzetme yaparak "*Dana gibi böyürme derler- Dana gibi bağırma* anlamındadır.

Cadu-biti- muska

Orhun abidelerinde gördüğümüz "biti"-yazmak anlamındadır. (Ergin, 1999: 90). Bu kelimeyle ilgili *Dîvânu Lugâti't-Türk* sözlüğünde de *biti* "yazı, semavi kitap, muska anlamlarında verilmiştir, "yıl kovuz bitiği- cin ve çarpmaya karşı muska." (Atalay, 1985: 1: 32), (Ergin, 3: 122) Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde *Bitik- kitap, yazı, mektup* anlamında verilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 19) *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "Bitikçi-yazıcı, bitikleme-yazmak" anlamlarında verilmiştir. (Battal, 1934: 21). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da *cadu biti- muska* olarak görüyoruz. Bu kelime ikilemenin anlamsız kalan taraflarından biri olarak karşımıza çıkıyor.

Çıgan- fakir

Çıgan kelimesine ilk yazılı abidemiz olan Orhun abidesinde karşılaşırız. *Çıganı bay kıldı, azıg öküş kıldı.- Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı*" (Ergin, 1999: 70). *Dîvânu Lugâti't-Türk* sözlüğünde *Çıgan- fakir* anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1985: 1: 31) *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "çıgan kelimesinin iki anlamından *çiçek hastalığı ve fakir anlamlarından bahsedilmiştir.* (Battal, 1934: 25) Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında kelime *çıgan, çigan* şeklinde varlığını korumuştur. *Çıgan gününde yaşayrlar- fakir halde yaşayrlar* anlamındadır.

Görklük- 1. görkem, güzellik 2. ibret, ders

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde "Görklük toniğ özünde, tatlığ aşığ azınka" Güzel, elbise kendine, tatlı yemek başkasına." (Atalay, 1985: 1: 45). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "körk-güzellik, körklü, körklüg- güzel" anlamlarında kullanılmıştır (Battal, 1934: 46, 47). Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde bu kelime "körk"- güzellik, "körklü- güzel" anlamında verilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 52). *Dede Korkut hikayelerinin* dilinde "Yanaşub yola girende kara buğur görkli, Sevgili çardaş görkli", "Tanrı görkli "*gör-güzellik, görkli* kelimesi de görsel, kılık anlamında kullanılmış. (Ergin, 1997: 126), (Ergin, 2007: 75-76). Modern Azerbaycan dilinde

Görk kelimesi- görüntü, güzellik, zariflik anlamlarını korumuştur *Görkemli senetkardır*- ismi bilinen, tanınan sanatçıdır. Uzun boylu, görkemli kişidir- Uzun boylu, yakışıklı adamdır (sadece erkekleri tanımlamak için kullanılır.) Azerbaycan dili ağızlarında bu kelimenin farklı bir anlamıyla da karşılaşılıyor. Burada da farklı anlam içerse de ilkel anlamından pek uzaklaşmamış sadece bu olayı görüntü olarak aklında tut, göz önünde bulundur ve ondan ibret al anlamı çıkarıyoruz. “Bu sana görk olsun, bir daha böyle bir iş yapma- bu sana örnek olsun, ibret al bir daha böyle bir şey yapma” anlamında kullanılmıştır. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 186). "Görk" kelimesi hala Türk dillerinde bağımsız bir kullanıma sahiptir. Kırgızca "Güzellik, Zarafet, Görünüm"; Türkmence: "Görklü- güzel, Yakutca: Görünc – görünüm” anlamlarında kullanılmaktadır. (İbrahimova, 2010: 16).

Götün götün gitmek –arkaya doğru, geriye gitmek

“Köt- göt, arka” anlamında kullanılan kelimedir. Bu kelime daha sonraki zamanlarda kendi gerçek anlamını tüm Türk lehçelerinde korumuştur. (Atalay, 1985: 1: 321). Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde *köt*: *arka kötledi- caydı* anlamında kullanılmıştır. (Caferoğlu, 1931: 53). Oğlan yumruğıyle buğanın alnına kıya tutup çaldı, buğa götün götün gitti” *götün götün gitmek- geri gitmek* anlamındadır. (Ergin, 1997: 82). Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında bu kelime “Uşax götün götün geder -çocuk geriye doğru gidiyor” anlamında kullanılır. Hem Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarındaki hem de *Dede Korkut hikayelerinde* kullanılan anlamlar *arkaya doğru gitmek, geriye gitmek* anlamında kullanılmıştır.

Günüçülük- kıskançlık

Orhun abidelerinde “Tengri yir bulgakın için ödinge küni tegdük için yağı boldı-Gök yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu”. *Burada “Küni” kıskanç* anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1999: 78). Diğer anlamı aynı erkekle evli olan kadınların bir birisine verdiği ad “Küni-kuma” anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1986: 3: 237). Burada da kelimenin kıskançlık anlamı kalmaktadır yanı aynı erkekle evli olan iki kadın arasında kıskançlık var. *İbni-Mühenna Lûgati'nde* kullanılan “Künüçü-kıskanç” adam anlamında kullanılmıştır (Battal, 1934: 49). Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde “Küni” -kıskanç, “künüledi”- kıskançlık anlamındadır. (Caferoğlu, 1931: 55). Azerbaycan Türkçesi edebi dilinde “günü” sözü kuma anlamında kullanılıyor. Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında “günü” kelimesinin kıskanç anlamını ifade eden “*günüçülük etme –kıskançlık yapma*” anlamında kullanımı hala ağızlarda yaşamaktadır. Bu kelimeye bir sıra Türk dillerinde “rakip” manasında rast gelmek mümkündür. Bu söze Kırgızcada “kiinü”, qazax dilinde “künes”, Başqırcada kiindaş şeklinde görülür.

Irak- ırağ-uzak

Orhun yazıtlarında, “Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgi ağı birür” tip anga boşgurur ermig...” (Tekin, 2003: 219). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* “**Irak- uzak anlamında verilmiştir.**” (Battal, 1934: 36). *Dede Korkut hikayelerinde* *Irak- uzak* anlamında, “Gök irak, yer katı, ırağından yaqınından berü gelgil” kullanılmıştır. (Ergin, 1997: 142), (Ergin, 2004: 219) Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında ve halk deyimlerinde bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır. “Gözden uzak, gönülden irak”- gözden uzak olan gönülden de uzak olurmuş anlamındadır. Kötü bir haber duyduğunda “irak olsun- uzak olsun” bir sakınma anlamında da kullanılır.Gönlünden, kulağından uzak olsun anlamındadır.

İni- kocanın küçük erkek kardeşi, kayın

Orhun abidelerinde “Anda kisre inisi kagan bolmış erinç- ondan sonra küçük kardeşi olmuş tabii” (Ergin, 1999: 66).Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde “İnim- büyüün küçüğe hitap olarak söylediği kelimedir ve küçük kardeş anlamındadır. (Caferoğlu, 1931: 39). “İni: yaşça küçük kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi” (Atalay, 1985: 1: 93). Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında da bu kelime “Kocanın erkek kardeşi, kayın anlamında varlığını korumuştur. Zehranın inisinin toyunda- Zehranın kayının düğününde” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 234).

Küy- ses, seda

Orhun abidelerinde “kü” ses, ün, san, haber anlamlarında kullanılmıştır. “Taşra yoriyur tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkmiş, tagdaki inmiş (Ergin, 1999: 36). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “Kü- ün, şan anlamını ifade etmiştir.” (Atalay, 1986: 3: 212). Azerbaycan Türkçesinde bu kelime ses “küy ve Hay- küy” şeklinde varlığını sürdürmektedir. Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında bu kelime “*Küyqara- ses yapmak, hay, haray yapmak. Küyün alemi bürüdü – sesin her tarafa yayıldı* anlamında kullanılmıştır.” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 270).

Ong-(oñ) *ongand*((oñand), iyi, doğru, sağ taraf

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde Ong “Oñ” kelimesi sağ, kolay iş, iyileşmek, iyi olmak anlamlarında da kullanılmıştır. (Atalay, 1: 438-439). Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde “oñ” Ong- sağ taraf, “oñardı” iyileşti, *islah etti* (Caferoğlu, 1931:

62). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "oña" düz, doğru (Battal, 1934: 53). *Kitabi Dede Korkut hikâyelerinde* "Allah Allah dimeyince işler oñmaz, Kadir Tanrı virmeyince er bayımaz"-Allah Allah demeyince işler düzelmez, kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez." (Ergin, 2004: 73). "Ong" kelimesi Türkmençe de iki anlamını da korumuştur. "Ong yanında oğlun bolsun"-sağ tarafında oğlun olsun, "Ong" sağ taraf, "ongat ad"- "iyi ad" anlamında kullanılmaktadır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 54, 69). Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında da bu kelime "ongandımdasın" – yani sağ elimin altındasın anlamında, ikinci anlamı ise "işin ongand olsun"- işin iyi gitsin anlamındadır.

Öyne- 1. öğlen zamanı 2.ara yemek

Orhun abidelerinde bu kelime "öd"- zaman kelimesinden geldiği bellidir. Öd- zaman, "Öd Tengri yaşar, kişi oğlı kop ölgeli törümiş-zamanı Tanrı yaşar, insan oğlu hep ölmek için töremiş." (Ergin 1999: 26, 107). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* bu kelimenin "öd" ve "ödek" gibi kullanımıyla birlikte, "Öyle" -ögle vakti oğuzca diye açıklanmıştır. (Atalay, 1985: 1:113).D<Y ses değişimi burada da yaşanmış, sonraki dönemlerde bunu görmekteyiz. *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "öy"-zaman, "öyle" -günün ortası anlamında verilmiştir. Eski Türkçede "y ile d" seslerinin birbirinin yerini tutmaları malûmdur (Battal, 1934: 56). Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında "Öyne"- öğlen zamanı, bir kere, öğlen yemeği, ara yemek ve anlamında da kullanılmıştır. "Buyun öynemizi bele keçirdik- bugün öğleni böyle atlattık." Diğer anlamı ise ögne – bugün bir ögne (bir defa, bir kere) yemek yedik. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgati, 2007: 390).

Süçig- tatlı, lezzetli

Bu kelime ilk kez Orhun abidelerinde kullanılmış. "Tabğaç bodun sabı süçig ağısı yımşak ermiş-Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş." (Ergin, 1999: 4). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* "Suçık" tatlı; içilecek şey, şarap ve tatlı anlamlarında verilmiştir. "Ol küp ol süçikni açıtgan-o küp içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır" (Atalay, 1985:1:154). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "süçü" ve "süçük" şeklinde tatlı anlamında kullanılmıştır." (Battal, 1934: 64). Suçık kelimesi "sucuk", "sucug" -tatlı anlamında Azerbaycan dilinin batı ve diğer bölgelerinde tatlı ismi olarak kalmaktadır. Pekmez, ceviz ve unun karışımından hazırlanan özel tatlıdır (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgati, 2007: 21). Bir de helvanın diğer adı olarak batı ağızlarında yaşamaktadır. "Rehimin sucuğtan çok xoşu geler-Rahim sucuk tatlısını çok seviyor." (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgati, 2007: 446).

Sıktamak- ağlamak

Orhun abidelerinde "...Bunça bodun gelipen sıgtamış-bunca millet gelip ağlamış." (Ergin, 1999: 66). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* "Sıgit, sıgtamak- ağlama, ağlayı', sıgtamak- ağlamak"(Atalay, 1985: 1: 356), (Atalay, 1986: 3: 275, 355).*İbni-Mühenna Lûgati'nde* "Sıgtamak- sağusağmak- ölü için ağlamak" anlamında kullanılmıştır. (Battal, 1934: 61). *Kitabi Dede Korkut Hikayelerinde* "Ağlayıbanı sıklayıbanı evine geldi" (Kitabi- Dede Qorqud, 2004: 61). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında *Ne ağlayıb-sıxtayırsan?* ikilemenin anlamsız kalan taraflarından biri olarak yaşıyor ve neden ağlıyorsun anlamındadır. Bu ağlamayı mübalağalı şekilde göstermek için kullanılıyor.

Taıırı- gökyüzü ve yaratıcı

Eski Türkçede "Taıırı" kelimesi hem gökyüzü hem de yaratıcı anlamında kullanılmaktadır. "Üze gök taıırı, asra yağız yir kılındukta, ikin ara kişi oğlı kılınmış –üste mavi gökyüzü, altta yağız yer kılındukta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış." (Ergin, 1999: 40). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* *Taıırı* kelimesinin sema, gökyüzü anlamından bahsedilmiştir. (Atalay, 1985: 1: 377) Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da bu kelime deyim olarak kalıplaşmış "Taıırı menem yağmaram"- Tanrı benim yağmam anlamında kullanıldığını görüyoruz. Burada "Tanrı" kelimesi yaratan değil gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Yağmur gökyüzünden geldiği için aynı zamanda eylemi yapan öznenin kendisi olduğunu göz önünde bulundurarak kelimenin gökyüzüyle bağlantısını görmüş oluyoruz. *Azerbaycan Deyimler sözlüğünde* "Tanrın yere dökülsün – gök tepene yıkılsın" burada da Tanrı kelimesi yaratıcı değil, gökyüzü anlamında kullanılmıştır. (Altaylı, 2005: 496).

Yalaf yalaf-parlak

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde "Yaldr(ı-u)k cilalı, parlak, süslü, yoldruk, yuldruk" bu kelime dışında *Yalın: alev*" anlamında kullanılması kelimenin alev kelimesinden kaydığı parlaklık anlamını koruduğu ihtimal edilebilir. (Atalay, 1986: 3: 23) Kelime kökündeki "yal" kelimesi anlamını olduğu gibi korusa da fakat ses değişimine maruz kalmıştır. Mehmet Ölmez bu kelimeyi ikileminin tarafları olarak "yalın çoğ "ışılta, parlaklık / (Glanz, Leuchten und Glanz), yalına- öçül- "yanmak ve sönmek" anlamında vermiştir. (Ölmez, 2022: 89). Bu kelimenin ateş anlamını *İbni-Mühenna Lûgati'nde* de koruduğunu görüyoruz, "yalanmak- ateş alevlenmek" şeklinde verilmiştir. (Battal, 1934: 84). *Dede Korkut hikayelerinde* kullanılan "Yalab" kelimesi-parlak, parlamak, ışık saçmak anlamında kullanılmıştır. "Köksinden yalab dek öte keçdi; -Yalab-yalab yalabıynan ince tonlum." (Kitabi-Dede Korkud'un İzahlı Lûgati, 1999: 100). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında "Yalaf-yalaf yanmak- alev gibi parlamak, o kadar güzel kızdır ki, yanakları yalaf-yalaf yaner"

bu kelime konuşma dilinde hala aynı anlamını koruyarak kullanılıyor. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 537)

Yeg, yey-iyi

Baskakov bu kelimenin tarihi gelişimini gösterirken kelime kökünün yeg olduğunu, zamanla “Yeg-yeδ- yey şeklinde kaldığını söylemiştir- O sözü işitip beyler bütün dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi.” (Baskakov, 1979: 174). *Orhun abidelerinde* “Ol sabig eşidip begler kop yanalı, arıg ubutu yig tidi.” (Ergin, 1999: 108). *Dede Korkut Hikayelerinde* “Sarp yorır-iken Kazılık ata nimerd yigit bine bilmez, bininçe binmese yig” (Ergin, 1997: 74). (Yeg ve yey kelimesi-iyi, hoş anlamında günümüz Azerbaycan Türkçesi ağızlarında varlığını devam ettiriyor. “Menim bir dustum vardı sennen yeg olmasın- benim bir dostum var senden iyi olmasın. Munun ölmeyi qalmağından yeydir- bunun ölmesi hayatta kalmasından yaşamasından iyidir.” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 545, 549).

Yazı- çöl, ova

Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası'nda, harita 120'de bu kelime anahtar kelime olarak verilmiştir. İnceleme sonucunda bu kelimenin ilkel anlamıyla en çok Azerbaycan'ın Batı ağızlarında korunduğu tespit edilmiştir. Hatta bazı yer isimlerinde Akyazı ve Karayazı ovalarının isminde korunduğu tespit edilmiştir. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası, 1990: 266). *Orhun abidelerinde* “yazı-çöl” anlamında kullanılmaktadır. “Yaşıl ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz”- Yeşil Nehrine, **Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.**” (Ergin, 1999: 14). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* “Yazı –düz yer, ova” anlamında verilmiştir. (Battal, 1934: 88) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “Yazı – düz ova, geniş yer, açıklık alan, kır anlamında verilmiştir. Yazıdaki suvlin edhergeli ewdeki tagaku içginma- kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma,” (Atalay, 1985:1: 94, 134, 447). *Kitabi Dede Korkut hikâyelerinde* “Dirse han, görürmüsün oğlani yazıda yabanda keyiki kovar, senün önüne getirür.” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 30). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında aynı anlamını korumaktadır. “Yazıdan çayacan yağış meni döydü- ovidan nehre kadar yağmurda islandım.” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 544).

Yığanak-meclis, düğün, toy

Orhun abidelerinde bu kelime kökünün “yığ”-yığmak, toplamak kelimesinden geldiğini düşünürüz. (Ergin, 1999: 122). “Yığanak” da insanların toplandığı yerdir. *Dede Korkut hikayelerinde* “İç Oğuz Daş Oğuz Beglerin üstüne yığanak etti. Ac görse doyurdu, yalın görse donattı.” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 26) Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında “Yığanak” veya “yığınca” sözü- meclis anlamında, toy anlamında hala ağızlarda varlığını korumuştur. Kız evinde düğün öncesinde yapılan meclis anlamındadır” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 549)

Yalın-çıplak

Orhun abidelerinde “Men özüm kagan olutukuma yırsayı barmış bodun yadağın yalınğın ölü yiti yana kelti-Men kendim kağan oturdüğümde her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi.” (Ergin, 1999: 74). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “Yalın çıplak, kından çıkmış veya kınından çıkarılmış, yalındak- çıplak şeklinde kullanılmıştır.” (Atalay, 1986: 3: 373, 51) *Dede Korkut hikayelerinde* “Ac görsem doyurdum, yalıncağ görsem giydirdim.” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 31) Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında “Yalın –çıplak” anlamında birleşme şeklinde kullanır. “Ayağı yalın”- çıplak ayak anlamındadır.

Yağı-düşman

Orhun abidelerinde yağı kelimesi *yağdı, yağıt- düşman, düşman olmak* anlamlarında karşımıza çıkıyor. “Tört bulung kop yağı ermiş.” (Ergin, 1999: 70). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* “yağı”- düşman anlamında kullanılmıştır.” (Battal, 1934: 83). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “yağı” düşman anlamında kullanılmıştır. “alp yağıda, alçak çoğıda-yığit düşman karşısında,yumşak huylu adam savaşta belli olur.” (Atalay, 1985:1: 41). *Dede Korkut Hikayelerinde* “Elde yağı yok iken senin babanın üstüne yağı geldi” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 34). Yağı- düşman anlamında Azerbaycan dilinde arkaik kelime hazinesinde yer almıştır. Fakat bu kelime şimdi anlam daralmasına girerek Azerbaycan'ın batı bölgesi ağızlarında hala varlığını sürdürmektedir. *Yağı kimi baxma -Duşman* gibi bakma şeklinde kalıplaşmıştır. Veya “yağı düşman” olmak ikisi birlikte de kullanılmaktadır.

Yiye- sahip

Orhun abidelerinde bu kelimenin ilkin versiyonuyla karşılaşıyoruz. “Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin az kırkız bodunug itip yaratıp keltimiz.” (Ergin, 1999: 72) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* kelime Orhun abidelerinde olan şeklini korumuştur. “İdhi-sahip, efendi anlamındadır. idhim ne der? Efendim, sahibim ne der? (Atalay, 1986: 3: 87). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* bu kelime iki şekilde karşımıza çıkıyor. “İdi- sahip, eyesiz- sahipsiz boş yer anlamındadır.” (Battal, 1934: 32). Bu versiyonda bile D<Y fonetik değişimi yaşanmış eye şekline gelmiştir. *Dede Korkut hikayelerinde* dillinde de iye şeklinde korunmuştur. “Vay ağ duvağım iyesi, Vay alnum başım umudu” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004:62). Azerbaycan dilinin birçok ağızlarında bu kelime kullanılmaktadır. “Bu evin iyesi

kimdir-Bu evin sahibi kimdir” burada da kelime önünde ‘Y’ sesinin eklenmesi telaffuzu kolaylaştırmak için Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bir gramer özelliğidir.

Pay ülüş- 1. pay, hisse 2. hediye

Orhun abidelerinde bu kelimenin “ülüğ” kelimesiyle benzeştiğini söyleye biliriz. Mehmet Ölmez bu kelimenin anlamını “üle- yığ- “paylaştırmak, dağıtmak” olarak açıklamıştır (Ölmez, 2022: 87). “Dîvânü Lugâti’t-Türk” te “Ülüş- pay, hisse, budun arasında pay ayırış” الش ülüş anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1985. 1: 62) Abu Hayyan’ın *Kitabü’l-İdrak Li Lisânü’l-Etrak* sözlüğünde “Ülü” veya “ülüş” pay, hisse şeklinde geçmiştir. (Caferoğlu, 1931: 115). *Dede Korkut hikayelerinde* de “Mere dayeler bu kavat oğlı kavat mize erlik mi gösterür didi, varun bundan *pay* dilen gör ne dir, didi” (Ergin, 1997: 122). Şu anki Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bu kelime pay, hediye anlamını koruması aynı kökenden gelmesinin göstergesidir. Ses sonundaki fonetik g<ç değişimi yaşanmıştır. Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında bu kelime ikilemenin anlamsız kalan taraflarından biri şeklinde yaşamaktadır. İki anlamda *pay ülüş –pay, hisse ve hediye* anlamlarında yaşamaktadır. “Qoyunu aramızda pay-ülüş eledik- koyunu aramızda pay ederek paylaştık”, bu pay ülüşü sene aldım- bu hediyeni sana aldım.” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 395).

Sonuç

Bu çalışmada “Tanrı, ini, günüçülük, çıgan, anarı, küy, suçig, ırak, öğne, ağ, körk-görklük, yalın, yeg, yağ, yiye, yıgnak, yalaf-yalaf, yazı, bildir-bıldır, böğürmek, bayımak, batman, beniz, boran, alçak, ağ, alçak, ongand, götin-götin gitmek, göygü, sıgtamak, biti, pay ülüş, öğne, apa” gibi 35 adet Eski Türkçe kelime tespit edilerek incelenmiştir. Bu sözcüklerin arasında 15 tanesi “*tanrı, anarı, yeg, bayımak, götin-götin gitmek, bildir-bıldır, yazı, göygü, beniz, ong-(oñ) ongand((oñand), yalaf-yalaf, ağ, ini, küy, suçig*” Azerbaycan edebi dilinde (yazı dilinde) bulunmayan veya eski anlamından uzaklaşan kelimelerden oluşmaktadır. Diğer 5 kelime “*pay pülüş veya pay ülüş, yağı düşman, ağlamak sıktamak, cadu biti, yiye sahip*” ise yazı dilinde ikilemenin anlamsız kalan tarafı olarak bildiğimiz kelimelerdir ki, kelime eski anlamı ve yeni anlamıyla birlikte kullanılmaktadır. Diğer kelimeler ise genelde yazı dilinde olmasa da romanlarda ve şiirlerde, halk şiiri örneklerinde karımıza çıkan kelimelerden oluşmaktadır. Çalışmadan ortaya çıkan bulgulara göre Azerbaycan Türkçesi batı ağızları, diğer ağız bölgelerine göre gerek ses gerek şekil gerekse mana bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden de ağızların araştırılıp ayrıntılı olarak ortaya konması bir dilin söz varlığının tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanında, Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında, fonetik ve morfolojik özelliklerin korunmasının sebebi bazı bölgelerin değişimden uzak kalması ve halk konuşma diline önem verilmesiyle ilişkilendirilebilir. Bulgular ışığında Batı bölgesinin ağız özelliklerine bakıldığında halk kültürünün ve aşık edebiyatının baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada tespit edilen Eski Türkçe kelimelerin ortaya konulması ve edebi dile kazandırılması kaybolmadan yazıyı aktarılması gelecekte bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar için de katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinin dar işleme alanında varlığını sürdüren bu kelimeler, deyimler Türk dillerinin tarihi kökeninin araştırılması bakımından da zengin bir kaynaktır. Dolayısıyla, ağızlardaki söz varlığı üzerine yapılacak bu ve benzeri çalışmalar, Azerbaycan Türkçesi kelime hazinesinin canlı tutulmasına önemli katkılarda bulunacaktır. Bu tür araştırmalar, yerel dillerin ve kültürel unsurların korunması açısından kritik bir rol oynamakta; aynı zamanda, dilin zenginliğini ve çeşitliliğini sergileyerek, gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Prestij.
- Atalay, B. (1985). *Dîvânü Lugatî't-Türk*. (Cilt 1-2). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1986). *Dîvânü Lugatî't-Türk*. (Cilt 3-4). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1998). *Dîvânü Lugatî't-Türk*. (Cilt 1-2). Türk Dil Kurumu.
- Axundov, E. (1979). *Umumi Dilçilik*. Maarif.
- Azerbaycan Dili Milli Varlığın Aynasıdır. (2010). Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazirliyi. Microsoft Word - 4 (clb.az).
- Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti. (2007). Şark-Qərb.
- Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası. (1990). Elm.
- Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası. (1990). Karaağaç Neşriyatı.
- Azerbaycan Edebi Dili Tarihi. (2007). Şark-Qərb.
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası, Qarabağ Folkloru. (2000). Səda.
- Azerbaycan Tarihi. (1958). Azerbaycan SSC İlimler Akademiyası Neşriyatı.
- Baskakov, N. A. (1979). *İstoriko-tipologičeskaya morfologiya tyurskix yazıkov*. Nauka.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühenna lüğati*. Devlet Matbaası.
- Bayrambay, A., & Sadıqlı, V. (2024). *Gürcistan'dan Azerbaycan'a ağız sözlüğü: Borçalı, Qazah, Akstafa, Tovuz, Gədəbəy, Şəmkir, Gəncə*. DBY yay.
- Bayramov, İ. (2011). *Gerbi Azərbaycan şivelerinin leksikası*. Elm və təhsil.
- Bayramov, İ. (2015). Gerbi Azərbaycan şivelerinde gedim sözlər. *Azerbaycan Məktəbi*, (1), 64-68.
- Bunguoğlu, T. (1960). *Oğuz lehçesi üzerine*. Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abu-Hayyan Kitabü'l-İdrak li Lisânü'l-Etrak*. Evkaf.
- Caferoğlu, A. (1984). *Eski Türk dili tarihi*. Enderun.
- Caferoğlu, A. (1988). *Türk kavimleri*. Enderun.
- Drevnetyurkskiy slovar. (1969). Leningrad.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dil tarihi*. Akçay.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı: 2. İndeks, Gramer*. Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Ergin, M. (1999). *Orhun abideleri*. Boğaziçi yay.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı: 1. Giriş, metin, faksimile*. Ankara Üniversitesi Basım evi.
- Gazıyeva, N. (2003). *Azerbaycan edebi dili normalarının formalaşmasında dialektlerin rolü*. Tehsil.
- Gemberova, S. (2017). *Azerbaycan dilinin gerb şivələri və Türk dilinin Kars şivələrinin leksikasının müqayisəli-lingvistik təhlili*. Bakı.
- Gurbanov, A. (2019). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili* (Cilt 1-2). Azerbaycan Millî Elmlər Akadaemisi.
- Hacizade, N. (2013). *Sözümün canı var: Azərbaycan Türkçesi temelinde deyimbilim sorunları*. Çizgi Kitabevi.
- İbrahimova, E. (2010). Orhan Yenisey abidelerinin leksikasına dair: Azerbaycan dili dialekt və şivələri ilə müqayisə. *Bakı Universitetinin Xəbərləri*, Humanitar elmlər seriyası, (4), 64-68.
- İnan, A. (1953). 13.-14. yüzyıllarda Mısırdə Oğuz-Türkmen və Kıpçak lehçələri və Haliç Türkçə. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (1), 53-71.
- Karahan, L. (1999). Azerbaycan Diyalektoloji Atlası hakkında. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, (567), 185-189.
- Kitabi-Dede Qorqud. (2004). Önder.
- Kitabi-Dede Qorqud'un izahlı lüğəti. (1999). Elm.
- Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat araştırmaları II*. İstanbul.
- Künos, İ. (2011). *Türk halk edebiyatı*. Ağçay.
- Memmedli, M. (2019). *Azerbaycan dialektologiyası*. Şark-Qərb.
- Memmedov, N., & Axundov, E. (1966). *Dilçiliyə giriş*. Maarif.
- Ölmez, M. (2022). Eski Uygurcada ikilemeler üzerine – 2. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 4(1), 38-94.
- Radlov, V. (1893). *Opit slovary tyurskix nareçiy*. Sank Peterburk.
- Sümer, F. (1957). Azerbaycan'ın Türkleşmesi tarihine umumî bir bakış. *TTK Belleten*, 21(83), 429-448.
- Tanrıverdiyev, E. (2002). *Kitabi-Dədə Qorqud və Qərb ləhcəsi*. ADPU.
- Tanrıverdiyev, E. (2006). *Kitabi Dədə Qorqudun obrazlı dili*. Şark-Qərb.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Kitap matbaası.
- Teymurlu, Z. (2010). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ortak kelimeler edebiyat Türkçesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (23), 193-207.
- Uraksin, Z. Q. (1981). Spavnitelnoe izučenie i etimoloqizasiya frazeoloqizmov v tyurkskiy yazıkax. *Sovetskaya Tyurkologiya*, (3).

Structured Abstract

*The dialects, which contain the most important linguistic riches of the Azerbaijani language, preserve old Turkic words with different sound and shape features, with faces that do not exist in the written language. Azerbaijani dialects are examined in four groups (Northern, Eastern, and Southwestern). The western group dialects of the Azerbaijani language are not only the region where historical geographical features and language structure are most preserved, but also one of the rich dialect regions in terms of its deep-rooted history and the structure of the people living in the region. As we know, the Azerbaijan region is located on the Silk Road. It has been one of the stopping places for migration movements from Central Asia to the West since the 19th century and has hosted many civilizations throughout history. Therefore, when we look at the linguistic features of this region, we can encounter the linguistic features of both the Oghuz group and the Kipchak group Turkic languages. Especially western dialects of the Azerbaijani language are chosen to preserve old Turkic words and reflect the rich grammatical features of Turkic languages. When the linguistic features of this region are examined, it has been determined that many words of old Turkic origin, whose usage area in the written language has narrowed or are no longer used in the language, are used actively and in daily speech throughout the region. As it is known, since dialects (dialects) remain far from city centers and development, the process of change and renewal in them does not progress as quickly as in the literary language, that is, in the written language. That's why, even though centuries have passed, we see that words that are not used in written language or whose meaning is not even understood are used in dialects. Some of these are still used today as synonyms or dichotomies. Dialects, unlike written languages, are more open to preserving the old ones. In this study, the development process of Azerbaijani Turkic, along with the dialects, is mentioned, and the general characteristics and vocabulary of the Western dialects of Azerbaijani Turkic are mentioned. These words, such as the Orkhon inscriptions, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *İbni-Mühenna Lûgati*, *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak*, "Kitabi Dede Korkut Stories", still retain their original meanings in spoken language and idioms with the same or slightly less phonetic meanings. protected from change.*

A word that has been subject to change in the historical development process of words has sometimes carried the old word along with its new meaning, such as "Cadu-bitî", "pay-ülüş or pay-pülüş", "low-good, good-natured", "Añarî – that side, side, opposite", "Ağ" –wealth, "Batman"- 1. meaning measure of weight, 2. respectable" and. Words such as s were examined.

Idioms and metaphorical expressions, which are stereotyped groups of words in all languages, continue to exist even after centuries. Some of these clichéd expressions have moved away from their old meanings and gained new meanings. However, this narrowing of meaning could not destroy the metaphorical power of the idioms. Among the idioms that have become stereotyped, the idioms such as "bağrı kana dönmek", "al dile tutmak", "başına qaxmaq", "el çatmaz, un yetmez" are also used. Many of these words appeared as idioms, some as one of the meaningless parts of the dilemma, and as normal dialect words. These examples are proof that dialects remain far from change and that the people, in addition to keeping up with the modernizing world, attach importance to their own folk culture and folk spoken language.